

تعیین و تحلیل سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران

میرستار صدرموسوی^۱

میرحیدر طالب‌زاده^۲

چکیده

شناخت و بررسی امکانات و تنگناهای موجود اولین گام اساسی در فرایند برنامه‌ریزی توسعه نواحی روستایی به‌شمار می‌رود. در این راستا، تعیین و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها از اهمیت خاصی برخوردار می‌باشد که اغلب با استفاده از روش‌های کمی صورت می‌گیرد. هدف کلی این مقاله، تعیین و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان چالدران واقع در شمال غرب استان آذربایجان غربی می‌باشد. به این منظور، از ۳۸ متغیر در قالب شاخص‌های جمعیتی، آموزشی - فرهنگی، زیربنایی - کالبدی، بهداشتی - درمانی، اداری - خدماتی و اقتصادی در سطح دهستان‌های شهرستان بهره‌گیری شده و با استفاده از مدل موریس و روش ضریب اختلاف به تحلیل و بررسی آنها اقدام شده است. در نهایت نتایج سطح‌بندی دهستان‌ها به تفکیک کلیه شاخص‌ها با استفاده از نرم‌افزار ArcGIS، به صورت نقشه ارائه گردیده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که از مجموع ۵ دهستان این شهرستان هیچ دهستانی در سطح توسعه‌یافته نبوده و ۴ دهستان در سطح در حال توسعه و یک دهستان نیز در سطح کمتر توسعه‌یافته قرار دارند. از نظر نحوه توزیع امکانات و خدمات، شاخص زیربنایی - کالبدی دارای کمترین و شاخص آموزشی - فرهنگی دارای بیشترین میزان تعادل و برابری بوده است.

واژگان کلیدی: سطوح توسعه‌یافتگی، نواحی روستایی، مدل موریس، ضریب اختلاف، چالدران، آذربایجان غربی.

1- Email:ssadr@tabrizu.ac.ir.

2- Email:mirheydartalebzadeh@yahoo.com.

۱- دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تبریز.

۲- کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری.

مقدمه

نقش و جایگاه روستاها در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در مقیاس محلی، منطقه‌ای و ملی و پیامدهای توسعه‌نیافتگی نواحی روستایی مانند فقر گسترده، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت، حاشیه‌نشینی شهری و غیره موجب توجه به توسعه روستایی گردیده (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۱۹) و بسیاری از صاحب‌نظران ریشه مشکلات شهری در کشورهای در حال توسعه را در توسعه‌نیافتگی مناطق روستایی می‌دانند (تودارو، ۱۳۷۸: ۲۷۳). بنابر این در فرایند برنامه‌ریزی برای توسعه نواحی روستایی، شناخت وضعیت موجود روستاها و بررسی تنگناها، امکانات و خدمات موجود در آنها اولین گام اساسی است (Gilg, 1996: 2). شناخت وضعیت موجود، برنامه‌ریزان توسعه روستایی را در جهت تعیین اهداف، سیاست‌ها، راهکارها و روش‌های نیل به اهداف یاری می‌رساند. تعیین سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی و طبقه‌بندی آنها بر اساس میزان توسعه‌یافتگی‌شان در هر یک از شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، فرهنگی و غیره با توجه به بررسی وضعیت موجود آنها، زمینه را برای تخصیص بهتر امکانات و خدمات، نیل به اهداف توسعه روستایی و در نهایت توسعه هماهنگ و موزون نواحی روستایی فراهم می‌کند.

شهرستان چالدران بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی در پایان سال ۱۳۸۶، دارای ۵ دهستان و ۱۸۴ آبادی دارای سکنه با ۲۹۲۳۴ نفر جمعیت می‌باشد. به نظر می‌رسد با توجه به موقعیت مرزی این شهرستان و با وجود ۲ نقطه شهری (سیه‌چشمه و آواجیق)، توزیع امکانات و خدمات در نواحی روستایی آن عادلانه نبوده و به گونه‌ای غیرمتعادل صورت گرفته است. بنابراین هدف این مقاله تعیین و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران می‌باشد. جهت تحلیل داده‌ها از مدل‌های مورس و ضریب اختلاف استفاده شده است.

مواد و روش‌ها

نوع تحقیق «کاربردی- توسعه‌ای» و روش بررسی «توصیفی- تحلیلی» است که در آن به تعیین و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران پرداخته شده است.

جامعه آماری این تحقیق، ۱۵۹ نقطه روستایی بالای سه خانوار^۱ شهرستان چالدران در قالب ۵ دهستان با توجه به آخرین تقسیمات سیاسی کشور می‌باشد. در جهت تعیین سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان، به دلیل محدودیت‌های ناشی از امکان دسترسی محقق به شاخص‌های بیشتر و اهمیت این شاخص‌ها، در این مقاله برای سنجش توسعه‌یافتگی دهستان‌های مورد مطالعه، ۳۸ متغیر در قالب ۶ شاخص مورد توجه قرار گرفته است (جدول شماره ۱).

داده‌های موردنیاز تحقیق از نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و آخرین سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲ کل کشور استخراج شده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و تعیین سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی از «مدل موریس» و در جهت مشخص نمودن نحوه توزیع امکانات و خدمات از «مدل ضریب اختلاف» استفاده شده است. برای نمایش داده‌ها و یافته‌های تحقیق به صورت نقشه، از سیستم اطلاعات جغرافیایی (نرم‌افزار ArcGIS) استفاده شده است.

جدول شماره (۱) داده‌های مربوط به متغیرهای هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه در تعیین سطوح توسعه یافتگی دهستان‌های شهرستان چالدران

شاخص	متغیرها	نام دهستان‌ها				
		چالدران شمالی	چالدران جنوبی	به به جیک	آواجیق شمالی	آواجیق جنوبی
جمعیتی	تراکم نسبی	۱۴/۹	۱۶/۲	۱۱/۲	۱۲/۸	۱۴/۵
	درصد روستاهای دارای سکنه ۲۰ خانوار و بیشتر بعد خانوار (معکوس بعد خانوار در هنگام محاسبه)	۶۳	۷۴	۴۰	۴۷	۷۰
آموزشی و فرهنگی	میزان باسوادی کل	۶۱/۸۵	۵۳/۶۹	۶۸/۵۳	۶۹/۳۸	۶۶/۱۲
	میزان باسوادی مردان	۷۱/۷۲	۶۶/۷۹	۷۶/۶۴	۷۹/۶۲	۷۴/۳۴
	میزان باسوادی زنان	۵۲/۴۷	۴۰/۳۸	۶۰/۷۹	۵۸/۸۲	۵۸/۰۱
	درصد روستاهای دارای دبستان	۷۶	۸۱	۶۶	۸۲	۹۱
	درصد روستاهای دارای مدرسه راهنمایی	۱۲	۱۲	۳	۰	۴
	درصد روستاهای دارای دسترسی به روزنامه و مجله در	۰	۲	۰	۰	۰

۱- به دلیل عدم وجود آمار واطلاعات، روستاهای زیر سه خانوار در جامعه آماری مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

روستا						
۱۵	۲	۲۰	۱۲	۱۳	درصد روستاهای دارای راه آسفالته	زیربنایی - کابندی
۹۵	۹۱	۹۱	۸۸	۹۶	درصد روستاهای دارای برق	
۸۵	۶۵	۸۳	۷۶	۷۸	درصد روستاهای دارای آب لوله کشی	
۰	۰	۰	۰	۴	درصد روستاهای دارای صندوق پست	
۲۴	۳۰	۴۳	۵۳	۳۰	درصد روستاهای دارای دفتر مخابرات	
۷۶	۱۴	۳۴	۲۹	۳۰	درصد روستاهای دسترسی به وسیله نقلیه عمومی	
۶۶	۴۴	۴۹	۴۱	۴۸	درصد روستاهای دارای سیستم تصفیه آب آشامیدنی	بهداشتی - درمانی
۲	۰	۳	۰	۰	درصد روستاهای دارای حمام عمومی	
۲	۷	۳	۰	۴	درصد روستاهای دارای مرکز بهداشتی - درمانی	
۲۰	۱۹	۱۷	۲۴	۲۶	درصد روستاهای دارای خانه بهداشت	
۰	۹	۰	۰	۱۳	درصد روستاهای دارای بهیار یا مامای روستایی	
۷	۷	۶	۱۲	۱۷	درصد روستاهای دارای بهداشتیار	
۱۰	۲	۱۴	۱۸	۲۲	درصد روستاهای دارای بهورز	اداری - خدماتی
۶۱	۵۸	۳۷	۶۵	۶۱	درصد روستاهای دارای شورای اسلامی روستا	
۱۰	۹	۱۱	۱۸	۰	درصد روستاهای دارای شرکت تعاونی روستایی	
۲	۵	۶	۶	۰	درصد روستاهای دارای فروشگاه تعاونی	
۳۷	۴۰	۲۰	۵۳	۴۸	درصد روستاهای دارای بقالی	
۱۵	۹	۹	۲۴	۹	درصد روستاهای دارای نانوايي	
۰	۲	۰	۶	۴	درصد روستاهای دارای قهوه خانه	اقتصادی
۰	۰	۳	۰	۰	درصد روستاهای دارای تعمیرگاه ماشین‌آلات کشاورزی	
۰/۰۰۰۴	۰/۰۰۰۷	۰/۰۰۱۳	۰/۰۰۱۱	۰/۰۰۰۹	نسبت زمین باغ و قلمستان به مساحت دهستان	
۰/۰۰۹	۰/۰۰۶	۰/۰۱۳	۰/۰۱۴	۰/۰۱۱	نسبت زمین زراعی به مساحت دهستان	
۳/۰۰	۲/۰۷	۶/۱۴	۵/۱۶	۳/۸۲	زمین کشاورزی برای هر خانوار (هکتار)	
۳۵/۹۰	۳۸/۹۷	۵۳/۲۹	۴۲/۷۴	۳۶/۴۱	تعداد دام برای هر خانوار	
۱/۱۶	۱/۲۷	۱/۴۳	۰/۹۹	۱/۲۳	عملکرد تولید محصول گندم در هر هکتار (تن)	
۱/۲۸	۱/۲۲	۱/۲۶	۱/۰۲۸	۱/۲۶	عملکرد تولید محصول جو در هر هکتار (تن)	
۵/۶۳	۴/۸۸	۵/۰۲	۴/۶۲	۵/۱۷	عملکرد تولید محصول یونجه در هر هکتار(تن)	
۰/۰۷	۰/۳۳	۰/۹۵	۰/۰۳	۰/۰۶	تعداد تراکتور در هر یکصد هکتار زمین کشاورزی	
۲۶	۳۴	۱۷	۱۸	۲۲	تعداد کمباین در هر یکصد هکتار زمین کشاورزی	

ماخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ و آخرین نتایج سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲

مبانی نظری و ادبیات موضوع

«توسعه در اصطلاح عام به معنی شکفتگی تدریجی، بارز شدن اجزای هر چیز و رشد چیزی است که وجود دارد» (باتومور، ۱۳۵۷: ۳۲۶).

«توسعه، روندی است فراگیر در جهت افزایش توانایی‌های انسانی - اجتماعی برای پاسخگویی به نیازهای انسانی - اجتماعی، ضمن آنکه نیازها پیوسته در پرتو ارزش‌های فرهنگی جامعه و بینش‌های پایداری جهان، پالایش یابند. این گونه توسعه، نیازهای کنونی را بدون کاهش توانایی نسل‌های آتی در برآوردن نیازهایشان برآورد می‌کند» (صرافی، ۱۳۷۹: ۴۰). هدف کلی توسعه، رشد و تعالی همه‌جانبه جوامع انسانی است. از این رو در فرآیند برنامه‌ریزی برای دستیابی به توسعه و قرار گرفتن در مسیر آن، شناخت و درک شرایط و مقتضیات جوامع انسانی و نیازهای آنان در ابعاد مختلف از جمله اقدامات ضروری در این زمینه‌هاست. آنچه مسلم است این ضرورت در همه جا به‌طور یکسان مطرح نمی‌شود و امکانات و منابع نیز در همه جا یکسان نیست (رضوانی، ۱۳۸۳: ۱).

نخستین نظریه بنیانی در مورد توسعه و توسعه‌نیافتگی اقتصادی، در خلال سال‌های دهه ۱۹۵۰ شکل گرفت. تا آن هنگام، سطحی پایین از توسعه و فقر، وضعیتی طبیعی تلقی می‌شد و هر تلاشی که برای بهبود وضعیت موجود صورت می‌گرفت، به عنوان یک موضوع قابل مطالعه مورد توجه قرار نمی‌گرفت (مهندسان مشاور DHV هلند، ۱۳۷۱: ۳۱).

در مجموع از زمان آغاز طرح مباحث توسعه و توسعه‌نیافتگی، مکاتب و دیدگاه‌های مختلفی راجع به توسعه و توسعه‌نیافتگی ارائه شده که از جمله آنها می‌توان به مکتب تکاملی توسعه، نظریه نوسازی، دیدگاه مارکسیستی از توسعه و نظریه وابستگی اشاره نمود (ازکیا، ۱۳۸۱: ۳۵). پدیده توسعه و توسعه‌نیافتگی پس از پایان جنگ جهانی دوم، در محدوده اقتصاد سیاسی به یکی از مباحث بحث‌برانگیز تبدیل شد و زمینه مطالعات مربوط به توسعه را فراهم آورد (جیروند، ۱۳۶۷: ۱۲).

اگر هدف توسعه را به‌طور کلی، رهایی از چنگال فقر و کاهش سطح آن از طریق ایجاد اشتغال برای تهیدستان شهری و روستایی، تأمین حداقل نیازهای اساسی قابل قبول برای

همه، بالا بردن بهره‌وری، تساوی بیشتر بین حوزه‌های جغرافیایی و در میان طبقات اجتماعی و اقتصادی، تمرکز زدایی و مداخله مردم در تصمیم‌گیری، تأکید بر اعتماد به نفس جمعی و ملی و توازن و بهبود کیفیت محیط زندگی تعریف کنیم، جوامع و نواحی روستایی یکی از کانونهای مهم برای برآورده ساختن این اهداف خواهد بود و توسعه روستایی سهم بسیار زیادی در دستیابی به اهداف کلی توسعه در سطح ملی خواهد داشت (جمعه‌پور، ۱۳۸۷: ۵۶).

به نظر مایکل تودارو^۱ ضرورت تقدم و توجه به توسعه روستایی نسبت به توسعه شهری به این علت نیست که اکثریت جمعیت جهان سوم در مناطق روستایی قرار دارند، بلکه به این علت است که راه‌حل نهایی مسأله بیکاری شهری و تراکم جمعیت، بهبود محیط روستایی است. با برقراری تعادل مناسب بین امکانات اقتصادی شهر و روستا و نیز ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت وسیع مردم در تلاش‌هایی که برای توسعه ملی صورت می‌گیرد و متمتع شدن از مواهب آن، کشورهای در حال توسعه گام بزرگی در جهت تحقق معنای حقیقی توسعه برخواهند داشت (تودارو، ۱۳۷۸: ۳۳۷).

انواع گوناگون تعادل‌های ساختاری در شهر و روستا به توسعه همه‌جانبه در درون آنها بستگی دارد. واقعیت این است که افزایش شکاف در سطح و چگونگی زندگی بین شهرنشینان و روستانشینان و بین شهر و روستا نشان‌دهنده عدم وجود شناسه‌های حقیقی توسعه در بین سکونتگاه‌هاست. در اغلب کشورهای جهان سوم بیشترین تلاش برای پروراندن شناسه‌های اقتصادی توسعه انجام گرفته است. در حالی که به شناسه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و آمیزه‌ای از آنها توجه ناچیزی شده و این در حالی است که فرایند توسعه ابعاد مختلفی دارد (پاپلی یزدی و رجبی سناجردی، ۱۳۸۲: ۱۸). علاوه بر این، امروزه صاحب‌نظران بر توسعه پایدار^۲ تأکید دارند، توسعه‌ای که بدون اینکه نیازهای نسل بعدی را به خطر اندازد، استانداردهای پایه‌ای زندگی را بهبود می‌بخشد (Nagle, 2005: 1). مدل‌های مختلفی برای سنجش میزان توسعه‌یافتگی وجود دارند که از جمله می‌توان به

1- Michael Todaro

2- Sustainable Development

مدل‌های تحلیل خوشه‌ای، مدل تاکسونومی عددی، مدل تحلیل عاملی، شاخص، و مدل موریس و ... اشاره نمود. اما با توجه به جدید بودن و مناسب بودن ساختار این مدل برای سنجش توسعه و همچنین قابلیت گسترش و جایگزینی آن در فضاهای مورد برنامه‌ریزی با مقیاس‌های مختلف و متنوع، این مدل برای این مقاله انتخاب گردیده است.

مدل موریس

برنامه عمران سازمان ملل متحد، الگویی برای درجه‌بندی نواحی از لحاظ توسعه‌یافتگی (کالبدی- انسانی) به کار برده که هم جدیدترین الگوی رسمی استفاده شده در سطح جهانی بوده و هم اینکه قابلیت گسترش و جایگزینی آنها در فضاهای مورد برنامه‌ریزی با مقیاس‌های مختلف و متنوع قابل اجرا است. این الگو با نام مدل موریس معروف شده که یکی از روش‌های موثر در زمینه ترکیب منطقی شاخص‌های سنجش توسعه‌یافتگی نواحی است (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۰: ۱۵۲).

این مدل با استفاده از اطلاعات در دسترس برای هر واحد سکونتگاهی، جایگاه توسعه‌یافتگی هر یک از واحدها را میان سایرین، بر حسب هر یک از شاخص‌های انتخابی با استفاده از «شاخص ناموزون موریس» و در نهایت میانگین مجموعه شاخص‌ها را با استفاده از روش تحلیل «شاخص توسعه» به گونه‌ای ساده، ولی قابل توجه و تأمل، تعیین و در نهایت به رتبه‌بندی سکونتگاه‌ها می‌پردازد (فنی، ۱۳۸۲: ۱۱۲). فرمول مدل موریس به شرح زیر است:

$$Y_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{i \min}}{x_{i \max} - x_{i \min}} \times 100$$

Y_{ij} = شاخص ناموزون موریس (برای متغیر i ام در واحد j ام)

x_{ij} = عدد مربوط به متغیر (متغیر i ام در واحد j ام)

$x_{i \max}$ = حداکثر مقادیر متغیرها (حداکثر مقدار متغیر i ام)

$x_{i \min}$ = حداقل مقادیر متغیرها (حداقل مقدار متغیر i ام)

شاخص توسعه یا ضریب نهایی توسعه با استفاده از فرمول زیر برای هر ناحیه یا هریک از سکونتگاه‌ها به دست می‌آید:

$$D.I = \frac{\sum Y_{ij}}{n}$$

D.I = ضریب نهایی توسعه

$\sum Y_{ij}$ = مجموع ضریب‌ها یا شاخص‌های ناموزون موريس برای هر سکونتگاه یا ناحیه

n = تعداد متغیرهای به کار گرفته شده

ضریب شاخص توسعه موريس بین صفر تا ۱۰۰ نوسان دارد و هرچه عدد D.I بزرگ‌تر و به ۱۰۰ نزدیک‌تر باشد نشان‌دهنده این است که آن سکونتگاه یا ناحیه توسعه‌یافته‌تر بوده و از امکانات بیشتری برخوردار است (آسایش و استعلاجی، ۱۳۸۲: ۱۴۹).

روش ضریب اختلاف^۱

برای سنجش اینکه تا چه حد مقدار یک شاخص بطور نا متعادل در بین مناطق یا واحدها توزیع شده است از روش ضریب اختلاف استفاده می‌شود. فرمول مربوط به این روش به صورت زیر است:

$$C.V = \frac{\sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{(xi - \bar{x})^2}{n}}}{\sum_{i=1}^n \frac{xi}{n}}$$

C.V = مقدار ضریب تغییرات یک شاخص

xi = مقدار یک شاخص در یک طبقه

\bar{x} = میانگین همان شاخص

n = تعداد مناطق (بخش، دهستان و روستا)

در این روش مقدار بالای ضریب تغییرات یک شاخص، نشان‌دهنده نابرابری بیشتر در توزیع شاخص مورد نظر است (کلاتتری، ۱۳۸۰: ۱۴۰).

منطقه مورد مطالعه

شهرستان چالدران یکی از شهرستان‌های استان آذربایجان غربی می‌باشد که در منتهی‌الیه شمال غرب استان قرار گرفته است. این شهرستان از سمت شمال و غرب به کشور ترکیه، از سمت شرق به شهرستان‌های شوط و ماکو و از سمت جنوب به شهرستان‌های چایپاره و خوی محدود می‌گردد. این شهرستان تا قبل از سال ۱۳۷۶ بخشی از شهرستان ماکو بوده که بعد از آن با تصویب وزارت کشور از این شهرستان منتزع و خود شهرستان مستقلی گردید.

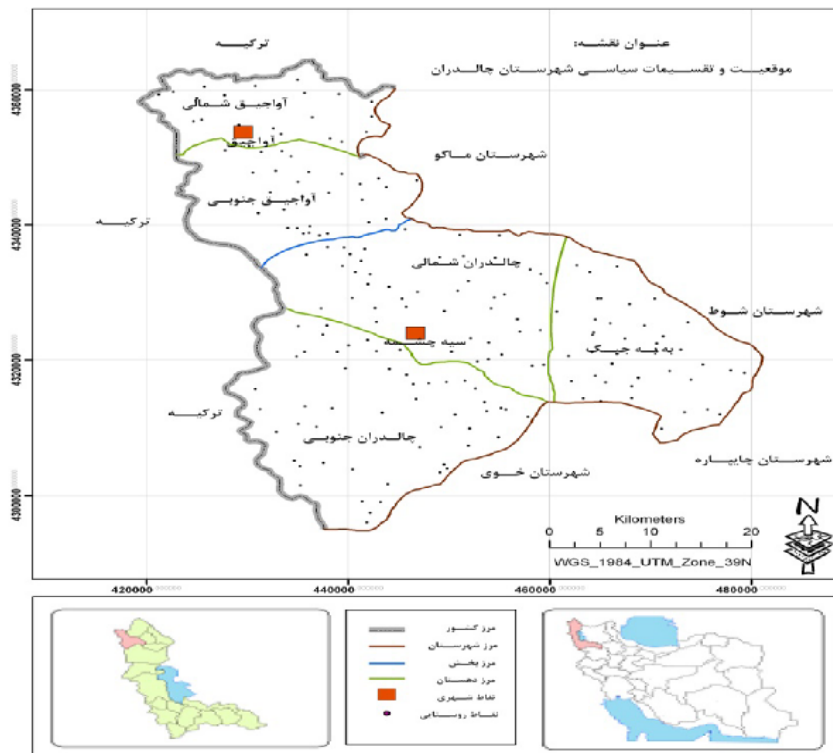
بر اساس آخرین تقسیمات سیاسی در پایان سال ۱۳۸۶ این شهرستان با مساحت ۲۰۰۵ کیلومتر مربع دارای دو بخش (به نام‌های مرکزی و دشتک)، ۵ دهستان و ۱۸۴ آبادی دارای سکنه و دو شهر به نام‌های آواجیق و سیه‌چشمه است. شهر سیه‌چشمه به عنوان مرکز شهرستان بوده که در مختصات ۳۹ درجه و ۴ دقیقه عرض شمالی و ۴۴ درجه و ۲۲ دقیقه طول شرقی واقع گردیده است (استانداری آذربایجان غربی، ۱۳۸۷: ۵۰).

شهرستان چالدران از نظر توپوگرافی یک منطقه کوهستانی محسوب می‌شود و بخش عمده آن بیشتر از ۲۰۰۰ متر ارتفاع دارد. تنها در دو دشت چالدران و آواجیق، ارتفاع کاهش یافته و به ۱۴۰۰ متر می‌رسد. بستر مناسب این دو دشت موجب پیدایش دو نقطه شهری در میان آنها شده است. توجه به توزیع فضایی سکونتگاه‌ها در این شهرستان بیانگر تبعیت از توزیع منابع آب و مساعدت‌های توپوگرافیکی است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان غربی، ۱۳۸۳: ۱). مطابق نتایج آخرین سرشماری در سال ۱۳۸۵، و بر اساس (جدول شماره ۲) این شهرستان دارای ۴۵۶۴۱ نفر جمعیت بوده که از این تعداد ۱۶۴۰۷ نفر (۳۵/۹ درصد) در نقاط شهری و ۲۹۲۳۴ نفر (۶۴/۱ درصد) در نقاط روستایی ساکن بوده‌اند. از کل جمعیت این شهرستان، ۲۳۱۷۱ نفر مرد و ۲۲۴۷۰ نفر زن می‌باشد که نسبت جنسی آن برابر با ۱۰۳/۱۲ بوده است. از مجموع روستاهای شهرستان چالدران، ۱۵۹ روستا بالای ۳ خانوار بوده که از این تعداد ۲۳ روستا در دهستان آواجیق جنوبی، ۱۷ روستا در دهستان آواجیق شمالی، ۳۵ روستا در دهستان به به جیک، ۴۳ روستا در دهستان چالدران جنوبی و ۴۱ روستا نیز در دهستان چالدران شمالی قرار دارند (سایت اینترنتی مرکز آمار ایران، اسفند ماه سال ۱۳۹۰).

جدول شماره (۲) تعداد آبادی‌ها و روستاهای (بالای ۳ خانوار) شهرستان چالدران به تفکیک دهستان

نام دهستان	روستاهای بالای ۳ خانوار			کل آبادی‌ها	
	تعداد جمعیت	تعداد خانوار	تعداد روستا	خالی از سکنه	دارای سکنه
اواجیق جنوبی	۴۵۱۱	۸۷۷	۲۳	۲	۳۲
اواجیق شمالی	۲۸۷۷	۶۲۵	۱۷	۶	۲۶
به به جیک	۴۲۶۵	۸۳۳	۳۵	۶	۳۷
چالدران جنوبی	۹۷۳۳	۱۷۵۵	۴۳	۱۵	۴۶
چالدران شمالی	۷۲۸۶	۱۵۰۳	۴۱	۶	۴۳
مجموع شهرستان	۲۸۶۷۱	۵۵۹۳	۱۵۹	۳۵	۱۸۴

ماخذ: مرکز آمار ایران، سال ۱۳۸۵

یافته‌های و بحث

ضریب توسعه‌یافتگی هر یک از دهستان‌های شهرستان چالدران بر اساس مدل موریس محاسبه شده و نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان می‌دهد که این ضریب در میان دهستان‌ها در نوسان است. به طوری که پایین‌ترین آن با ۳۶/۴ مربوط به دهستان چالدران جنوبی و بالاترین آن با ۵۳/۴ مربوط به دهستان آواجیق جنوبی می‌باشد (جدول شماره ۳).

جدول شماره (۳) ضریب توسعه‌یافتگی و رتبه دهستان‌ها

رتبه	نام دهستان	ضریب توسعه یافتگی
۱	آواجیق جنوبی	۵۳/۴
۲	به به جیک	۴۹/۷
۳	آواجیق شمالی	۴۸/۸
۴	چالدران شمالی	۴۶/۵
۵	چالدران جنوبی	۳۶/۴

با توجه به جدول شماره (۴)، رتبه‌بندی دهستان‌های شهرستان چالدران براساس ضریب توسعه‌یافتگی به تفکیک هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه نشان می‌دهد که در زمینه شاخص جمعیتی، دهستان چالدران شمالی دارای بالاترین ضریب توسعه‌یافتگی و دهستان به به جیک دارای پایین‌ترین ضریب توسعه‌یافتگی می‌باشد. در زمینه شاخص‌های آموزشی-فرهنگی، زیربنایی-کالبدی و بهداشتی-درمانی دهستان آواجیق جنوبی، رتبه اول ضریب توسعه‌یافتگی و دهستان چالدران جنوبی رتبه آخر را به خود اختصاص داده‌اند. در شاخص اداری-خدماتی، دهستان آواجیق شمالی و آواجیق جنوبی به ترتیب دارای بالاترین و پایین‌ترین ضریب توسعه‌یافتگی هستند.

نتایج حاصل از بررسی ضریب توسعه‌یافتگی دهستان‌ها از نظر شاخص اقتصادی بیانگر بالابودن آن ضریب در دهستان به به جیک و پایین بودن آن در دهستان آواجیق شمالی نسبت به سایر دهستان‌ها می‌باشد.

از نظر ضریب توسعه‌یافتگی در میان دهستان‌های شهرستان، دهستان آواجیق جنوبی در سه شاخص و بقیه دهستان‌ها هر کدام در یک شاخص در رتبه اول قرار داشته‌اند. در مقابل، دهستان چالدران جنوبی در سه شاخص و سایر دهستان‌ها هر کدام در یک شاخص در رتبه آخر (پنجم) بوده‌اند.

همچنین ضریب توسعه‌یافتگی دهستان‌ها در میان شاخص‌های مختلف، در شاخص جمعیتی مابین ۱۶/۶۷ تا ۷۲/۳۳، در شاخص آموزشی - فرهنگی بین ۴۳/۳۳ تا ۵۹/۵، در شاخص زیربنایی - کالبدی بین ۹/۸۳ تا ۶۲/۱۷، در شاخص بهداشتی - درمانی بین ۳۰/۲۹ تا ۶۹/۲۹، در شاخص اداری - خدماتی بین ۳۴ تا ۸۵/۷۱، در شاخص اقتصادی بین ۳۳/۲۲ تا ۸۰ در نوسان بوده است. بدین ترتیب بیشترین نوسان در ضرایب توسعه‌یافتگی مربوط به شاخص جمعیتی و کمترین آن مربوط به شاخص آموزشی - فرهنگی می‌باشد.

ضریب اختلاف شاخص‌ها

با استفاده از این روش به سنجش توزیع نامتعادل مقدار هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه در بین دهستان‌های شهرستان چالدران پرداخته شده است. با توجه به بررسی ضریب اختلاف هر یک از شاخص‌ها باید گفت که شاخص زیربنایی - کالبدی، با ضریب اختلاف ۰/۴۳ دارای بیشترین میزان نابرابری در توزیع امکانات و خدمات بوده است. بعد از آن شاخص اداری - خدماتی با ضریب اختلاف ۰/۴، شاخص جمعیتی با ضریب اختلاف ۰/۳۷، شاخص بهداشتی - درمانی با ضریب اختلاف ۰/۳۶، شاخص اقتصادی با ضریب اختلاف ۰/۳۵ و شاخص آموزشی - فرهنگی با ضریب اختلاف ۰/۱۲ در رده‌های بعدی جای می‌گیرند (جدول شماره ۴).

بنابراین در میان شاخص‌های مورد مطالعه، بیشترین میزان عدم تعادل در توزیع امکانات و خدمات در شاخص زیربنایی - کالبدی و بیشترین میزان تعادل و برابری نیز در شاخص آموزشی - فرهنگی بوده است.

جدول شماره (۴) ضریب اختلاف، ضریب توسعه یافتگی و رتبه دهستان‌ها از نظر شاخص‌های مورد مطالعه

ضریب اختلاف	ضریب توسعه یافتگی کل	۵	۴	۳	۲	۱	رتبه
۰/۳۷	۵۳/۲۷	به به جیک	آواجیق شمالی	آواجیق جنوبی	چالدران جنوبی	چالدران شمالی	دهستان
		۱۶/۶۷	۵۱	۵۹/۶۷	۶۶/۶۷	۷۲/۳۳	ضریب توسعه یافتگی
۰/۱۲	۵۱/۹	چالدران جنوبی	چالدران شمالی	به به جیک	آواجیق شمالی	آواجیق جنوبی	دهستان
		۴۳/۳۳	۴۸/۱۷	۴۹/۵	۵۹	۵۹/۵۰	ضریب توسعه یافتگی
۰/۴۳	۴۵/۱	چالدران جنوبی	آواجیق شمالی	به به جیک	چالدران شمالی	آواجیق جنوبی	دهستان
		۹/۸۳	۳۹/۱۷	۵۴/۳۳	۶۰	۶۲/۱۷	ضریب توسعه یافتگی
۰/۳۶	۴۰/۶۶	چالدران جنوبی	آواجیق شمالی	به به جیک	چالدران شمالی	آواجیق جنوبی	دهستان
		۳۰/۲۹	۳۰/۴۳	۳۳/۵۷	۳۹/۷۱	۶۹/۲۹	ضریب توسعه یافتگی
۰/۴	۴۷/۶۶	آواجیق جنوبی	به به جیک	چالدران شمالی	چالدران جنوبی	آواجیق شمالی	دهستان
		۳۴	۳۷/۲۹	۳۸/۱۴	۴۳/۱۴	۸۵/۷۱	ضریب توسعه یافتگی
۰/۳۵	۴۷/۲۲	آواجیق شمالی	چالدران جنوبی	چالدران شمالی	آواجیق جنوبی	به به جیک	دهستان
		۳۳/۲۲	۳۹	۳۹/۶۷	۴۴/۲۲	۸۰	ضریب توسعه یافتگی

سطوح توسعه یافتگی دهستان‌ها

بر اساس ضرایب توسعه یافتگی، دهستان‌های شهرستان چالدران به سه سطح توسعه یافته (برخوردار)، در حال توسعه (نیمه برخوردار) و کمتر توسعه یافته (محروم) تقسیم‌بندی شده‌اند

(نقشه شماره ۲ و جدول شماره ۵). بر طبق این تقسیم‌بندی، هیچ‌یک از دهستان‌های شهرستان در سطح توسعه‌یافته قرار ندارند. دهستان‌های آواجیق جنوبی، به به جیک، آواجیق شمالی و چالدران شمالی در سطح در حال توسعه و دهستان چالدران جنوبی نیز در سطح کمتر توسعه یافته قرار دارند.

جدول شماره (۵) سطح‌بندی توسعه‌یافتگی دهستان‌ها بر اساس مدل موریس

دهستان‌ها	ضریب توسعه‌یافتگی	سطح‌بندی توسعه‌یافتگی
-	بیشتر از ۶۰	توسعه یافته (برخوردار)
آواجیق جنوبی - به به جیک - آواجیق شمالی - چالدران شمالی	۴۰-۶۰	در حال توسعه (نیمه‌برخوردار)
چالدران جنوبی	کمتر از ۴۰	کمتر توسعه یافته (محروم)

از نظر توسعه‌یافتگی دهستان‌ها در سطح هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه، دهستان آواجیق جنوبی در سه شاخص در سطح در حال توسعه بوده و بقیه دهستان‌ها در دو شاخص در این سطح قرار داشته‌اند. همچنین، تمامی دهستان‌ها در یک شاخص در سطح توسعه یافته قرار داشته و تمامی دهستان‌ها به‌جز دهستان آواجیق جنوبی در سه شاخص در سطح کمتر توسعه یافته قرار دارند (نقشه‌های شماره ۳ تا ۸ و جدول شماره ۶).

جدول شماره (۶) سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها در هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه

نام دهستان	جمعیتی	آموزشی- فرهنگی	زیربنایی- کالبدی	بهداشتی- درمانی	اداری- خدماتی	اقتصادی
آواجیق جنوبی	در حال توسعه	در حال توسعه	توسعه یافته	توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	در حال توسعه
آواجیق شمالی	در حال توسعه	در حال توسعه	کمتر توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	توسعه یافته	کمتر توسعه یافته
به به جیک	کمتر توسعه یافته	در حال توسعه	در حال توسعه	کمتر توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	توسعه یافته
چالدران جنوبی	توسعه یافته	در حال توسعه	کمتر توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	در حال توسعه	کمتر توسعه یافته
چالدران شمالی	توسعه یافته	در حال توسعه	در حال توسعه	کمتر توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	کمتر توسعه یافته
کل دهستان‌ها	در حال توسعه	در حال توسعه	در حال توسعه	در حال توسعه	در حال توسعه	در حال توسعه

همانطور که جدول شماره (۷) و نمودار شماره ۱ نشان می‌دهند در محاسبه میزان اختلاف ضرایب توسعه‌یافتگی هر یک از دهستان‌ها در شاخص‌های مورد مطالعه، شاخص‌های

جمعیتی و زیربنایی-کالبدی در دو دهستان، شاخص آموزشی- فرهنگی در سه دهستان و سایر شاخص‌ها در چهار دهستان پایین‌تر از میانگین ضریب توسعه‌یافتگی بوده‌اند. در ضریب توسعه‌یافتگی کلی نیز دو دهستان پایین‌تر از میانگین بوده‌اند. در میان دهستان‌ها، ضریب توسعه‌یافتگی شاخص‌ها تنها در دهستان آواجیق جنوبی در چهار شاخص بالاتر از میانگین بوده است و سایر دهستان‌ها حداقل در ۴ شاخص پایین‌تر از میانگین قرار داشته‌اند.

توسعه‌یافتگی نواحی شمالی و شرقی شهرستان چالدران بویژه در دهستان‌های واقع در محورهای ارتباطی ماکو - سیه‌چشمه نسبت به نواحی جنوبی آن دارای دلایل مختلفی است. از دلایل مهم این امر استقرار راه‌های ارتباطی و دیگر تأسیسات زیربنایی از جمله برق و تلفن می‌باشد که باعث برخورداری بیشتر آنها نسبت به سایر دهستان‌ها شده است. از طرفی با توجه به اینکه این شهرستان در سال ۱۳۷۶ از شهرستان ماکو منتزع گردیده است، در آن موقع شهر ماکو به عنوان مهم‌ترین شهر منطقه بوده و به عنوان یک مرکز خدمات‌رسان عمل می‌کرده است. فاصله نزدیک دهستان‌های در حال توسعه با شهر ماکو و بازرگان (به لحاظ مبادلات اقتصادی و تجارت در گمرک آن شهر) از عوامل دیگر تأثیرگذار بر سطوح توسعه‌یافتگی است. این امر با توجه به نقش شهرها و نظریه عملکردهای شهری در توسعه روستایی قابل توجیه است.

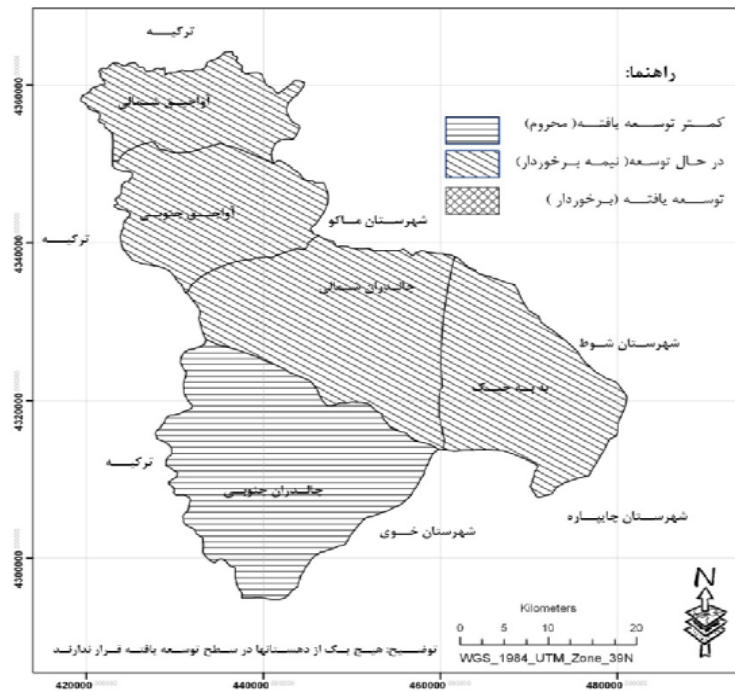
همچنین این نکته را نیز بایستی خاطر نشان کرد که این شهرستان دارای دو نقطه شهری به نام‌های سیه‌چشمه (مرکز شهرستان) و آواجیق بوده که به ترتیب دهستان‌های چالدران شمالی و آواجیق شمالی را تحت پوشش دارند. با توجه به اینکه این شهرها از نظر اقتصادی و خدماتی عملکرد ضعیفی دارند. فلذا در مجموع، در ارائه خدمات به نواحی روستایی منطقه موفق عمل نکرده‌اند. ولی شهر آواجیق با توجه به موقعیت جغرافیایی خود از لحاظ نزدیکی به شهر مهم منطقه (ماکو) و شهر بازرگان (به عنوان قطب تجاری و فعالیتهای اقتصادی منطقه) نسبت به شهر سیه‌چشمه در خصوص توسعه نواحی روستایی اطراف خود موفق‌تر بوده و دو دهستان آواجیق شمالی و جنوبی در ریف دهستان‌های در حال توسعه شهرستان هستند. این امر بیشتر با نظریه مرکز- پیرامون قابل تبیین است.

جدول شماره (۷) میزان اختلاف از میانگین ضریب توسعه‌یافتگی دهستان‌ها در هر یک از شاخص‌های مورد مطالعه

شرح	جمعیتی	آموزشی-فرهنگی	زیربنایی-کالبدی	بهداشتی-درمانی	اداری-خدماتی	اقتصادی	کلی
دهستان آواجیق جنوبی	۶/۴۰	۷/۶۰	۱۷/۰۷	۲۸/۶۳	-۱۳/۶۶	-۳/۰۰	۶/۴۴
دهستان آواجیق شمالی	-۲/۲۷	۷/۱۰	۵/۹۳	-۱۰/۲۳	۶۶/۰۵	۱۴/۰۰	۱/۸۴
دهستان به به جیک	-۳۶/۶۰	۲/۴۰	۹/۲۳	-۷/۰۹	-۱۰/۳۷	۳۲/۷۸	۲/۷۴
دهستان چالدران جنوبی	۱۳/۴۰	-۸/۵۷	-۲۵/۲۷	-۱۰/۳۷	-۴/۵۲	-۸/۲۲	-۱۰/۵۶
دهستان چالدران شمالی	۱۹/۰۶	-۳/۷۳	۱۴/۹۰	-۰/۹۵	-۹/۵۲	-۷/۵۵	-۰/۴۶
میانگین ضریب توسعه دهستان‌ها	۵۳/۲۷	۵۱/۹۰	۴۵/۱۰	۴۰/۶۶	۴۷/۶۶	۴۷/۲۲	۴۶/۹۶

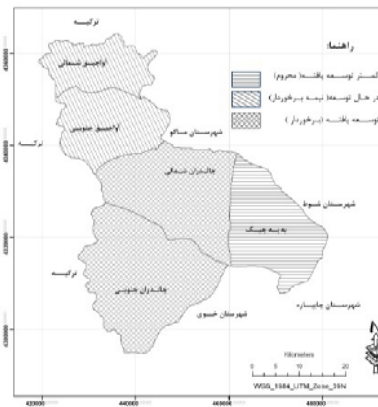
نمودار شماره (۱) میزان اختلاف از میانگین سطوح توسعه‌یافتگی در دهستان‌های شهرستان چالدران

نقشه شماره (۲) سطوح توسعه یافتگی نواحی روستایی شهرستان چالدران

نقشه شماره (۳) سطوح توسعه یافتگی جمعیتی

نقشه شماره (۴) سطوح توسعه یافتگی آموزشی - فرهنگی

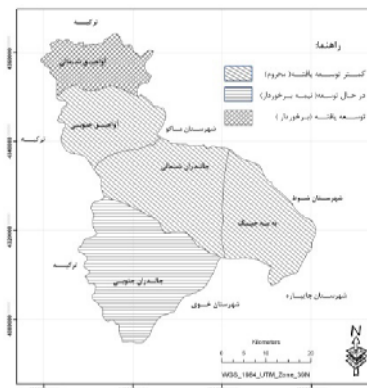
نقشه شماره (۵) سطوح توسعه‌یافتگی زیربنایی -

نقشه شماره (۶) سطوح توسعه‌یافتگی بهداشتی -

درمانی

نقشه شماره (۸) سطوح توسعه‌یافتگی اقتصادی

نقشه شماره (۷) سطوح توسعه‌یافتگی اداری -

خدماتی

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی، نتایج حاصل از تحقیق بیانگر این نکته است که اغلب دهستان‌های شهرستان چالدران از نظر برخورداری با یکدیگر هم سطح هستند و از ۵ دهستان شهرستان، چهار دهستان در سطح در حال توسعه (نیمه‌برخوردار) قرار دارند. با توجه به ضرایب توسعه‌یافتگی، اختلاف ضریب توسعه‌یافته‌ترین دهستان (آواجیق جنوبی) نسبت به محروم‌ترین دهستان

(چالدران جنوبی) برابر با عدد ۱۷ می‌باشد. سطوح برخورداری کلی شاخص‌های مورد مطالعه، یکسان و در سطح در حال توسعه می‌باشد و در مجموع تفاوت سطوح برخورداری در شاخص‌های جمعیتی و زیربنایی - کالبدی بیشتر از سایر شاخص‌هاست.

مجاورت و نزدیکی به مراکز مهم شهری منطقه، مراکز اقتصادی و تجاری و کانون‌ها و محورهای اصلی توسعه نقش موثری در سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها داشته است.

به علت عدم وجود داده‌های محیطی در سطح دهستان، در مورد نقش عوامل و شرایط طبیعی در سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها، نمی‌توان نظر دقیقی را بیان کرد ولی با توجه به وابستگی زیاد زندگی نواحی روستایی به فعالیت‌های کشاورزی و بویژه دامداری و تأثیرپذیری شدید این فعالیت‌ها از شرایط محیطی، می‌توان گفت که عوامل طبیعی نقش مؤثری در سطوح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها دارند.

در فرایند توسعه نواحی روستایی، هر چند که ارتقاء کلی همه روستاها ضرورت دارد، ولی جهت تأمین نیازهای اساسی و متعادل ساختن تفاوت‌های موجود در سطوح توسعه‌یافتگی توجه به نواحی روستایی محروم و کمتر توسعه‌یافته از اهمیت بیشتری برخوردار است.

تمامی دهستان‌های شهرستان چالدران جهت رسیدن به سطوح توسعه‌یافته و برخوردار، نیازمند تهیه و اجرای طرح‌های متناسب با نوع و سطح توسعه‌یافتگی و محرومیت خود دارند. در این میان، دهستان چالدران جنوبی، با توجه به محرومیت شدید خود در اولویت اجرای برنامه‌های توسعه قرار دارد.

جهت توسعه مطلوب و پایدار در نواحی روستایی شهرستان چالدران، با توجه به عوامل موثر در سطوح توسعه‌یافتگی (برخورداری)، تقویت مراکز شهری و روستایی، ایجاد محورهای جدید توسعه در شهرستان و تقویت محورهای ضعیف موجود ضرورت دارد.

منابع

- ۱- آسایش، حسین و استعلاجی، علیرضا (۱۳۸۲)، «اصول و روش‌های برنامه‌ریزی ناحیه‌ای (مدل‌ها، روش‌ها و فنون)»، ری: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری.
- ۲- استانداری آذربایجان غربی (۱۳۸۷)، «سالنامه آماری استان آذربایجان غربی سال ۱۳۸۶»، ارومیه: معاونت برنامه‌ریزی استانداری آذربایجان غربی - دفتر آمار و اطلاعات.
- ۳- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۱)، «جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی در ایران»، تهران: اطلاعات.
- ۴- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳)، «توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران»، تهران: نشرنی.
- ۵- باتومور، تی، بی (۱۳۵۷)، «جامعه‌شناسی»، ترجمه سیدحسن منصور و سیدحسین حسینی کلهرجانی، تهران: جیبی.
- ۶- پاپلی یزدی، محمدحسین و رجبی سناجردی، حسین (۱۳۸۲)، «نظریه‌های شهر و پیرامون»، تهران: سمت.
- ۷- تودارو، مایکل (۱۳۷۸)، «توسعه اقتصادی در جهان سوم»، ترجمه غلامعلی فرجادی، جلد ۱، تهران: موسسه عالی پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه.
- ۸- جمعه‌پور، محمود (۱۳۸۷)، «مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی: دیدگاه‌ها و روش‌ها»، تهران: سمت.
- ۹- جیروند، عبدالله (۱۳۶۷)، «توسعه اقتصادی»، مجموعه عقاید، چاپ سوم، تهران: مولوی.
- ۱۰- حسین‌زاده دلیر، کریم (۱۳۸۰)، «برنامه‌ریزی ناحیه‌ای»، تهران: سمت.
- ۱۱- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان آذربایجان غربی (۱۳۸۳)، «طرح توسعه شهرستان چالدران (جهت‌گیری‌های اساسی و الگوی توسعه فضایی)»، جلد اول، ارومیه: معاونت اقتصادی و برنامه‌ریزی.

- ۱۲- صرافی، مظفر (۱۳۷۹)، «مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای»، تهران: دفتر آمایش و برنامه‌ریزی منطقه‌ای»، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- ۱۳- فنی، زهره (۱۳۸۲)، «شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه‌ای»، تهران: سازمان شهرداری‌های کشور.
- ۱۴- کلانتری، خلیل (۱۳۸۰)، «برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای (تئوری‌ها و تکنیک‌ها)»، چاپ اول، تهران: خوشبین.
- ۱۵- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۸۵.
- ۱۶- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۳۸۲- استان آذربایجان غربی- شهرستان چالدران.
- ۱۷- مهندسان مشاور DHV از هلند (۱۳۷۱)، «رهنمودهایی برای برنامه‌ریزی مراکز روستایی»، ترجمه سیدجوادمیر، ناصر اوکتایی، مهدی گنجیان، تهران: مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- ۱۸- رضوانی، محمدرضا (۱۳۸۳)، «سنجش و تحلیل سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی در شهرستان سنندج»، *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، شماره سوم.
- 19- Gilg, Andrew (1996), "*Countryside Planning, London, Routledge*".
- 20- <http://www.sci.org.ir>.
- 21- <http://www.moi.ir>.
- 22- Nagle, Garrett (2005), "*Development, Access to Geography*", London, Hodder Murray.